

บทที่ 1

ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์การตั้งหลักแหล่งชุมชนล้านนา
กับการจักรระบบนาเหมืองนาฝาย

ขอบเขตและความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของ "ล้านนา"

ดินแดนล้านนาปรากฏขอบเขตที่แน่นอนอันหมายถึงดินแดนภาคเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน คือ บริเวณตั้งแต่เขตพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน แม่ฮ่องสอน (และพะเยา) ซึ่งขอบเขตดังกล่าวนี้ได้ถูกกำหนดขึ้นในราว พ.ศ. 2443 เมื่อมีการจัดการมณฑลเทศาภิบาล ได้จัดให้บริเวณดังกล่าวนี้เรียกชื่อว่า มณฑลพายัพ¹

แต่ขอบเขตของดินแดนที่เรียกว่า "ล้านนา" สมัยโบราณในช่วงระยะเวลาที่ทำการศึกษาราว พ.ศ. 1839 - พ.ศ. 2068 นั้น ไม่สามารถจะกำหนดขอบเขตอย่างแน่ชัดได้ ทั้งนี้เพราะ ขอบเขตของรัฐโบราณขาดความแน่นอนตายตัว โดยที่อาจจะมีขอบเขตกว้างไกล หรือลึกลงไปในบางรัชสมัยขึ้นอยู่กับพระปรีชาสามารถ พระราชอำนาจของกษัตริย์ในการขยายดินแดน ประกอบกับหลักฐานที่ใช้ในการศึกษาบางฉบับ ยังไม่เป็นที่ยืนยันได้ว่าจะเป็นขอบเขตของล้านนาที่แท้จริงหรือไม่ หรือเป็นขอบเขตที่ตรงกับรัชสมัยของกษัตริย์องค์ใด

เท่าที่ปรากฏหลักฐานพอจะสรุปถึงขอบเขต "ล้านนา" ในสมัยราชวงศ์มังรายจากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวว่า "ล้านนา" ประกอบด้วย 57

¹ ปรากฏรายละเอียดใน พระนิพนธ์ของ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ และพระยาราชเสนา เทศาภิบาล หน้า 63.

หัวเมือง¹ แต่ก็มิได้มีการระบุว่าเมืองอะไรบ้าง เข้าใจว่ากลุ่มเมืองของล้านนา คงจะกระจายอยู่ในขอบเขตที่นับจากพระยามังรายทรงยึดเมืองหริภุชชัย ทำให้ขอบเขต ล้านนาเริ่มปรากฏขึ้น โดยได้ขยายจากแคว้นโยนกในลุ่มแม่น้ำกก เข้าสู่ลุ่มแม่น้ำปิง และในปี พ.ศ. 1825 ทรงยึดครองเมืองเซลาจค์ในลุ่มน้ำวัง ทำให้เขตแดนไปจนถึง เมืองตาก เมืองแพร่ ในลุ่มน้ำยม ใน พ.ศ. 1839 ทรงสร้างเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางอำนาจใหม่ อันเป็นช่วงเวลาที่ยาจกักรล้านนาได้ตั้งถิ่นฐานอยู่นั้นคงแล้ว คั้งที่กล่าวไว้ในชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งแต่งขึ้นในระหว่าง พ.ศ. 2059-2079 ว่า ยาจกักรล้านนา สมัยราชวงศ์มังรายในระยะแรกประกอบด้วย 3 แคว้น คือ แคว้นโยน แคว้นตุงและ แคว้นพิงค์² แต่ในเอกสารบางฉบับ³ กล่าวถึงแคว้นกาไวด้วย อันหมายถึง บริเวณเมืองแพร่ เมืองน่าน ทำให้สันนิษฐานว่า ยาจกักรล้านนาในระยะเวลาคือ ๆ มาคงจะประกอบด้วย 4 แคว้น ได้แก่ แคว้นโยน หมายถึง ดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำสาย แม่น้ำกก แม่น้ำอิง ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองสำคัญ คือเมืองเชียงราย เมืองเชียงแสน เมืองฝาง เมืองเชียงทอง เมืองพะเยา เมืองเทิง เป็นต้น แคว้นตุง หมายถึง ดินแดนแถบเมืองเชียงตุงในเขตลุ่มแม่น้ำเซิน (จีน) ซึ่งรวมไปถึงเมืองนาคัยย ส่วนแคว้นพิงค์ หมายถึง ดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำปิง ได้แก่ เมืองหริภุชชัย เมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงดาว เมืองพร้าว และยังคงหมายรวมไปถึงเมืองเซลาจค์ ในแถบลุ่มน้ำวัง อันเป็นเมืองบริวารของหริภุชชัยมาแต่เดิมด้วย และแคว้นกาไว ได้แก่ เมืองแพร่ เมืองน่าน

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี
ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 1.

² พระรัตนปัญญาเถระ แห่ง ชินกาลมาลีปกรณ์ แต่ง มนวิหิต แปล
 พระนคร : กรมศิลปากร, 2501 (จัดพิมพ์ในงานบูรณะโบราณสถาน อำเภอเชียงแสน
 จังหวัดเชียงราย) หน้า 101-104.

³ ปรากฏอยู่ใน ชำระศักดิ์ ทำบุญ กำเนิดอาณาจักรล้านนาไทย วิทยานิพนธ์
 ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2528 หน้า 18.

ที่มาของคำว่า "ล้านนา"

คำว่า "ล้านนา" ปรากฏใช้ครั้งแรก เมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด เท่าที่พบหลักฐานเก่าที่สุด คือ ในศิลาจารึก พ.ศ. 2096 กล่าวไว้ถึง "สมเด็จพระบรมพิทรคนเสด็จเสวยราชพิภพทั้งสองแผ่นดินล้านช้างล้านนา"¹ ซึ่งคำว่า "ล้านนา" ที่ปรากฏใช้นี้ เป็นคำภาษาพื้นเมืองโบราณล้านนา ที่ใช้เรียกแผ่นดินในปกครองของกษัตริย์เชียงใหม่ตามความหมายในศิลาจารึก พ.ศ. 2096

หลักฐานโบราณที่กล่าวถึง คำว่า "ล้านนา" แก่เกิมนั้นคงจะเขียนเป็น "ลานนา" โดยไม่มีรูปวรรณยุกต์โท ซึ่งเป็นการเขียนตามอักษรวิธีทางภาษาไทยพื้นเมืองเดิมของชาวล้านนาที่มักจะไม่นิยมใช้เครื่องหมายวรรณยุกต์²

ดังนั้นในเอกสารเก่าหลาย ๆ ฉบับ เช่น คำนานมูลศาสนา ซึ่งสันนิษฐานว่าจะเขียนขึ้นในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21 พบคำว่า "เจ้าท้าวลานนา"³ โดยไม่มีรูปวรรณยุกต์โท แต่โดยความหมายแล้ว ต้องการเขียนคำว่า "เจ้าท้าวล้านนา"

¹ประเสริฐ ฉนกร "ล้านนา-ล้านช้าง" ศิลปวัฒนธรรม (4 กันยายน 2526) หน้า 29 และ Hans Fentz "The Orthography of the Toponym Lan Na" JSS 68 (January 1980) 1 : 128 อ้างในชาวงศักดิ์ ท่วมบุญ กำเนิดอาณาจักรลานนาไทย วิทยานิพนธ์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2528, หน้า 1.

²กรรณิการ์ วิมลเกษม, อักษรฝักขามที่พบในศิลาจารึกภาคเหนือ แสดงให้ทราบว่า ในระยะก่อนครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 นั้น อักษรไทยภาคเหนือในศิลาจารึกไม่ใช่เครื่องหมายวรรณยุกต์เลย อ้างอยู่ใน ชาวงศักดิ์ ท่วมบุญ, เรื่องเดียวกัน

³พระพุทธรูปงาม และพระพุทธรูปงามเจ้า ตำนานมูลศาสนา พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงเกษ สนิทวงศ์ วันที่ 17 ธันวาคม 2518 หน้า 217-220.

นับแต่ช่วงหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา หลักฐานที่เขียนถึง "ล้านนา" จะพบว่ามี การเขียนเป็น "ล้านนา" และ "ลานนา" ปะปนกันไป ในหลักฐานฉบับต่าง ๆ อาทิเช่น ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ และตำนานราชวงศ์ป่อเถ่ง ต่างก็ใช้คำว่า "สักกปัญญาล้านนา 57 หัวเมือง" ขณะเดียวกันก็ได้พบว่า มีการใช้ "ล้านนา" และ "ลานนา" ปะปนกันไป เช่น ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่เขียนคำว่า "เจ้าท้าวลานนา" ส่วนในตำนานราชวงศ์ป่อเถ่ง เขียนเป็น "เจ้าท้าวล้านนา"¹ แต่ตามความเป็นจริงที่ถูกต้องและตามหลักฐานส่วนใหญ่ที่พบจะเขียนว่า "ล้านนา" เช่น ใช้คำว่า "เจ้าลุ่มฟ้า ยกทัพมาตีเมืองล้านนาและชาวล้านนา"² ในตำนานโยนก กล่าวถึง เมืองฝ้ายล้านนา³ จากตำนานเชียงใหม่ ปรากฏใช้คำว่า "เมืองล้านนาเชียงใหม่"⁴ และราชวงศ์พื้นเมืองเชียงใหม่ ระบุถึงคำว่า "ท้าวล้านนาพระยามังราย"⁵ เป็นต้น ซึ่งเป็นการใช้คำที่มีความหมายตรงกับความหมายดั้งเดิมที่ควรใช้เรียกดินแดนที่เป็นภาคเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักนายกรัชมุนตรี 2514) หน้า 1, หน้า 22-24 และสงวนลิขสิทธิ์ "ตำนานราชวงศ์ป่อเถ่ง" ใน ประชุมตำนานลานนาไทย (พระนคร : โอเคียนส์ไตร์ 2515) หน้า 161, หน้า 219-220.

² สมหมาย เปรมจิตต์ วิธีแห่งท้าวสามพระยาและทิวโลกราช ภาคปวิวรรค ลำดับที่ 5 ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2518 หน้า 1-3.

³ แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี ปีที่ 6 เล่ม 2 เดือนพฤษภาคม 2515 หน้า 54.

⁴ สมหมาย เปรมจิตต์ ตำนานเชียงใหม่ ภาคปวิวรรค ลำดับที่ 10 ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หน้า 1.

⁵ สมหมาย เปรมจิตต์ ราชวงศ์พื้นเมืองเชียงใหม่ ภาคปวิวรรค ลำดับที่ 4 ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หน้า 3-4.

ความหมายของคำว่า "ล้านนา"

คำว่า "ล้านนา" ที่ปรากฏในหลักฐานต่าง ๆ เป็นคำที่ใช้ในความหมายว่า ที่นาจำนวนนับพันนับล้านไร่ หรือหมายถึงที่ราบลุ่มเหมาะสำหรับทำนา เช่นเดียวกับคำว่า "สิบสองพันนา หรือสิบสองปันนา" ซึ่งมีใช้จะมีความหมายเพียงสิบสองหัวเมืองอันเป็นชื่อเรียกรวมบริเวณอาณาเขตของเมืองต่าง ๆ หลายหัวเมือง ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของบรรดาชาวไทลื้อ สองฟากฝั่งแม่น้ำโขง ก็จะหมายถึงพื้นที่นา หรือบริเวณพื้นที่นาของชาวไทลื้อทั้งหมด ที่หลาย ๆ เมืองรวมกันเข้าเป็น 1 พันนา (ปันนา) 12 หัวเมือง มีอยู่ 12 ปันนา¹

"ล้านนา" ที่ หมายถึง นาจำนวนนับพันนับล้าน หรือที่ราบลุ่มเหมาะสำหรับการทำนานั้น จะเป็นคำใช้เรียกที่เหมาะสม สำหรับเรียกดินแดนในเขตที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขา และมีความสอดคล้องกับหลักฐานที่พบว่า เป็นคำเรียกที่มาจากหรือสัมพันธ์กับรูปแบบการแบ่งเขตการปกครองของล้านนาในอดีต ที่มี การแบ่งเขตปกครองกันตามจำนวนพื้นที่นา เรียกว่า "ระบบพันนา" ซึ่งอาจจะมาจากคำว่า "ปันนา" ที่หมายถึง ที่นาแปลงหนึ่ง และพันนายังหมายถึง จำนวนพันไร่นา² ซึ่งอาจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า พันนา หมายถึง การแบ่งเขตการปกครองตามจำนวนพื้นที่นา ความจำนวนเป็นพันนาจริง ๆ ดังจะเห็นได้จากการนับรวมเอาจำนวนตัวเลขของพันนาที่ประกอบขึ้น เป็น เมืองเชียงแสน เป็นต้น ในขณะที่เดียวกัน อาจจะเนื่องมาจากที่นาในดินแดนล้านนามีอยู่เป็นจำนวนมากจนไม่สามารถคำนวณหรือนับได้แน่นอนทั้งหมด จึงใช้ตัวเลขสูง ๆ เป็นเกณฑ์ที่นับไว้ เพราะที่นาแต่ละหมู่บ้าน แต่ละหมู่บ้าน แต่ละเมือง เมื่อเข้ารวมเป็นอาณาจักรเดียวกันก็ไม่อาจจะนับได้ ดังนั้นที่นาจำนวนมากเช่นนี้ก็คงจะ

¹บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ไทยสิบสองพันนา (คลังวิทยา 2498) หน้า 26.

²สงวน โชกีสุขรัตน์ ไทยยวน-คนเมือง (โอเคียนสตาร์ 2512)

ต้องเรียกหรือนับได้เป็นล้านนาเลขที่เดียว¹ อย่างไรก็ตาม "ล้านนา" ตามความหมาย
 ที่หมายถึง ที่นาจำนวนมากมายนับพัน นับล้านไร่ และจากการแบ่งหน่วยการปกครอง
 ส่วนย่อยที่พบในสังคมล้านนาที่เรียกว่า พันนา อันเป็นการจัดแบ่งไปตามลักษณะพื้นที่ของ
 ดินแดนแถบนั้น ซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่เหมาะแก่การทำนา² และเกี่ยวกับเรื่องนี้ อาจารย์อรุณรัตน์
 วิเชียรเขียว ใ้ค้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า "พันนา" อาจจะมาจกคำว่า ปันนา ซึ่งตามความ
 หมายของชาวล้านนาจะหมายถึง ที่นาผืนหนึ่งที่มีเนื้อที่ติดต่อกันไปทั้งผืน มีจำนวนประมาณ
 5 ไร่ขึ้นไป เรียกว่า ปันหนึ่ง โดยมีเจ้าของครอบครองเพียงคนเดียวก่อนนา 1 ผืนนั้น
 และในสมัยโบราณมานั้น ปันนาของทางราชการอาจจะหมายถึงที่นาบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ
 ไค แม่น้ำหนึ่งที่เป็นผืนใหญ่และใช้การจัดการชลประทานเหมืองฝายเดียวกัน ที่ปัจจุบัน
 ก็เรียกว่า ปันเช่นกัน ทำให้สันนิษฐานว่า พันนา คงจะหมายถึงที่นาผืนใหญ่ที่เจ้าเมือง
 ครอบครองและใช้ระบบชลประทานเหมืองฝายเดียวกันก็เป็นได้และที่ดินทั้งหมดเป็นของ
 เจ้าเมือง ที่ดินทั้งหมดที่ใช้น้ำในแม่น้ำต่าง ๆ รวมทั้งน้ำในลำห้วยจะเป็นที่ผืนใหญ่ นับ
 เป็นปันหนึ่ง เช่น เมืองฝางมี 5 พันนา ก็หมายความว่า ที่นาของเจ้าเมืองทั้งหมดมี 5
 ปัน โดยใช้ระบบชลประทาน 5 แห่ง เมืองเงินยางเชียงแสน ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำโขง ก็
 อาจจะมีระบบเหมืองฝายมากมายที่จะส่งน้ำเข้าเลี้ยงที่นาทั้งหมดของเจ้าเมือง จึงมี
 จำนวนพันนาถึง 65 พันนา³

¹อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่" ล้านนาไทยศึกษา รวบรวมบทความทางวิชาการ เอกสารประกอบการเรียนวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เอกสารลำดับที่ 1 ภาควิชาประวัติศาสตร์ วิทยาลัยครูเชียงใหม่ 2526 หน้า 1.

²ปริศนา ศิรินาม, ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น วิทยานิพนธ์ วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร 2516 หน้า 27.

³อ้างถึงใน อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, "ประวัติศาสตร์สังคมหัวเมืองสมัยต้นกรุงเก่า : ศึกษากรณีภาคเหนือ-เชียงใหม่" ล้านนาไทยศึกษา เอกสารลำดับที่ 1 ภาควิชาประวัติศาสตร์ วิทยาลัยครูเชียงใหม่ 2525.

เกี่ยวกับเรื่อง "พินนา" แต่ละแห่งจะมีการจัดระบบนาเหมืองนาฝ่ายขึ้นมา
 1 แห่งนี้ คงจะเป็นข้อสังเกตที่เป็นไปได้ ทั้งนี้ได้พบหลักฐานที่กล่าวถึงว่า เมื่อขุนฟ้า
 จะทำการเกณฑ์แรงงานชาวบ้านมาชุกเหมืองนั้นได้ทำการตรวจค้นไร่พินนาค้าง ๆ
 ของเหมืองหรือภูไชย พบว่า มีพินนาทวนกับพินนาภูศาลุ่ม ชาวกล้าไม่ไคยลคิ เพราะ
 เหมืองฝ่ายที่ทคหน้าและระบายน้ำไม่คิพอ และสามารถทคหน้า ระบายน้ำผ่านพินนาค้าง ๆ
 ได้มากขึ้น¹ แสดงว่า แต่ละพินนาจะมีการสร้างเหมืองฝ่ายขนาดเล็กขึ้นมาเพื่อการส่ง
 น้ำสู่ที่นาภายในพินนาเอง ดังนั้น จึงเป็นไปได้ที่เมืองฝางมี 5 พินนา มีระบบเหมืองฝ่าย
 5 แห่ง

พินนาแต่ละพินนาหรือหลาย ๆ พินนาคงจะมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการ
 จัดระบบนาเหมืองนาฝ่ายอันเป็นระบบการจัดหาน้ำมาใช้ในการเพาะปลูก โดยการกั้น
 น้ำจากแม่น้ำ ลำห้วยค้าง ๆ ระบายเข้าสู่พินนาค้าง และยังเกี่ยวพันกับการกำหนดบรรคา
 ศักคิ ยศ ตำแหน่ง รวมทั้งการปกครองความลำคัมชั้น อันหมายถึงการควบคุมและจัด
 ระเบียบในสังคม จึงพบหลักฐานเกี่ยวกับ "ระบบพินนา" ที่ระบุว่า ให้ไพร่แต่ละคนใน
 พินนาเดือนาคคนละห้าหมื่น ไพร่ 5 คนให้มีหัวนาหนึ่งคน 5 หัวนาให้มีหมวคนาหนึ่งคน²
 แสดงว่า ในพินนาค้างจะมีตำแหน่งยศศักคิของขุนนางที่เดือนาหลายระดับเริ่มต้นจากหัวนา
 หมวคนา และพินนา อีกทั้งยังปรากฏชื่อ ยศ ตำแหน่ง ขุนนางอื่น ๆ ในแต่ละพินนา แต่
 ละเมืองที่นอกเหนือไปจาก หัวนา หมวคนา และพินนา ได้แก่ หมื่นนา แสนนา จึงปรากฏ
 ในกฎหมายมังรายศาสตร์ ถึงตำแหน่งเจ้าพินนา เจ้าหมื่นนา เจ้าแสนนา แต่คงปรากฏ
 เรียกเพียงว่า เจ้าพิน เจ้าหมื่น เจ้าแสน³ ยศตำแหน่งเหล่านี้ถูกกำหนดขึ้นมาจาก
 บรรคาศักคิเดือนานั้นเอง นอกจากนี้ยังสันนิษฐานว่า คงจะมีเจ้าเมืองหรือตัวแทนเจ้าเมือง
 ที่ดำรงตำแหน่งหัวนา หมวคนา และพินนา เป็นผู้มีหน้าที่ควบคุมดูแลจัดสร้างระบบนา

¹พระยาพระชาติจักรจักร พงศาวดารโยนก (คลังวิทยา 2516) หน้า 254

²เรื่องเดียวกัน หน้า 233.

³ประเสริฐ ๗ นคร มังรายศาสตร์ ฉบับเสาไม้ หน้า 2.

เมืองนาฝ่ายขึ้น จึงได้พบหลักฐานว่าในช่วงก่อนสมัยราชวงศ์มังรายในบริเวณเมือง
เจียงยาง เชียงแสน รัชสมัยของพระยาเจียงขรรมิถราช และเมืองหริภุญชัยได้มีการจัด
การระบบนาเหมืองนาฝ่ายขึ้นแล้วอย่างมีแบบแผน¹

โดยนัยดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นภาพของสังคมล้านนา แต่โบราณที่เป็นสังคม
เกษตรกรรมมีการจัดแบ่งที่ดิน มีการควบคุมแรงงานเพื่อการเกษตรกรรมในขอบเขต
ของที่ดินหนึ่ง ๆ ซึ่งมีเนื้อที่ติดต่อกันไปตลอดทั้งผืนโดยจะมีจำนวนประมาณ 5 ไร่
ขึ้นไป จะเรียกว่า บันนาหนึ่ง หรือพันนาหนึ่ง นอกจากนั้นยังสันนิษฐานได้ว่า เป็นสังคม
เกษตรกรรมที่มีการทำนาในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโคแม่น้ำหนึ่งที่เป็นผืนใหญ่ รวมเรียก
ได้ว่า บันนาหนึ่ง โดยมีเจ้าเมืองครอบครองที่ดิน และมีการใช้เทคนิควิธีเพื่อการควบคุม
น้ำ การนำน้ำมาใช้สำหรับที่นา เพื่อให้ได้ผลผลิตเพียงพอในการยังชีพของคนในสังคม
อีกทั้งยังเป็นการพยายามใช้ประโยชน์จากที่ดินที่มีอยู่นั้นให้เป็นประโยชน์ที่สุดเท่าที่จะทำ
ได้ โดยมีการจัดระบบนาเหมืองนาฝ่ายขึ้นมา เพื่อท่อน้ำและแจกจ่ายน้ำสำหรับพื้นที่นา

การตั้งหลักแหล่งชุมชนกับระบบนาเหมืองนาฝ่ายในสังคมล้านนา

ดินแดนล้านนาอันเป็นแหล่งกำเนิดอารยธรรม วัฒนธรรมที่ยิ่งใหญ่ มีการสะ-
สมความเจริญรุ่งเรืองมาเป็นเวลานาน พบว่า เป็นดินแดนที่มีชนชาติต่าง ๆ เข้ามา
ตั้งถิ่นฐานอยู่หลายกลุ่ม ทั้งปรากฏเป็นชุมชนบ้านเมือง แคว้นแคว้น และอาณาจักรที่มี
ความมั่นคงเกิดขึ้นตามลำดับเวลาและความสำคัญ อาทิเช่น เมืองโยนก-นคคนคร
เมืองหริภุญครเงินยาง เชียงแสน เมืองหริภุญชัย เมืองเชียงราย เมืองเชียงใหม่
เป็นต้น ซึ่งแต่ละเมืองมีความสำคัญ มีประวัติความเป็นมาตามตำนานเมืองและหลัก
ฐานอื่น ๆ เช่น จารึก พงสาวการ ต่าง ๆ ที่ไต่บันทึกเรื่องราวไว้ในลักษณะที่แตก
ต่างกันออกไป แต่หลักฐานเหล่านี้ ต่างก็แสดงให้เห็นว่า ดินแดนล้านนามีชนชาติต่าง ๆ

¹ปรากฏรายละเอียดใน พงสาวการโยนก หน้า 144 และ ตำนาน
พื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 17.

รวมทั้งชนชาติไทยได้เข้ามาตั้งหลักแหล่ง ก่อกำเนิดชุมชนเมืองที่ตั้งมั่นขยายทั่วทวีความสำคัญมากขึ้นจนขยายตัวเป็นอาณาจักรล้านนาในที่สุด

เรื่องราวของการตั้งหลักแหล่งชุมชนโบราณในดินแดนล้านนา ตามที่ปรากฏในเอกสารโบราณที่เป็นตำนานประวัติการตั้งชุมชนบรรพบุรุษของกลุ่มชนเมืองต่าง ๆ เช่น ตำนานสิงหนวัตินุมาร ตำนานทิวติงนครเงินยางเชียงแสน ตำนานจามเทวีวงศ์ เป็นต้น ต่างก็ชี้ให้เห็นร่องรอย การ เริ่มต้นของการสร้างบ้านแปงเมืองขึ้นในดินแดนดังกล่าวได้ดังนี้

ตำนานสิงหนวัตินุมาร เป็นเอกสารโบราณฉบับหนึ่งที่ช่วยให้ทราบถึงการปรากฏร่องรอยชุมชนโบราณขึ้นเป็นครั้งแรกในบริเวณที่รวมลุ่มแม่น้ำกกและแม่น้ำโขง คือ เมืองโยนกนาคนคร

สำหรับการกำหนดระยะเวลาและขอบเขตของเมืองโยนกนาคนคร¹ นั้น ไม่พบหลักฐานแน่ชัดพอที่จะนำมายืนยันลงไปได้ว่าอยู่ในช่วงเวลาใด ประกอบด้วยกลุ่มเมืองใดบ้าง ทั้งนี้ ด้วยเหตุที่มีแต่เอกสารฝ่ายตำนานฝ่ายเดียวเท่านั้นที่กล่าวถึง และเมืองนี้คงจะล่มจมลงไปทั้ง เมือง จึงไม่พบร่องรอยอื่นใดที่จะนำมาประกอบการเทียบเคียงได้แน่นอน ตำนานเมืองทิวติงนครเงินยางเชียงแสน เป็นตำนานอีกเรื่องหนึ่งที่ได้ภาพของการตั้งหลักแหล่งชุมชนล้านนาโบราณและยังแสดงถึงการ เริ่มต้นบรรพบุรุษของราชวงศ์มังรายที่ตั้งชุมชนอยู่แถบลุ่มแม่น้ำสาย และทางคอยทุ่ง

ดังปรากฏชื่อบุคคลที่ยังเน้นถึงความเป็นพื้นเมืองอยู่ เช่น ปู่เจ้าลาวจกลาวเฉียง เป็นต้น เรื่องราวการเริ่มต้นชุมชนบ้านเมืองในตำนานนี้ ระบุว่า อยู่ใน

¹จากงานของ นานิต วัลลิโภคม ตำนานสิงหนวัตินุมาร ฉบับสอบค้น หน้า 23-33 แสดงถึงว่า มีราชวงศ์มังรายไทยชื่อว่า สิงหนวัตินุมาร ใค้อพยพครัวไทยจากนครไทยเทศ ในเขตมณฑลยูนนานลงมาตั้งอาณาจักรโยนกนาคนครที่ ณ บริเวณแม่น้ำละว้าที (แม่สาย) แม่น้ำโขง ตั้งแต่ต้นพุทธกาล

ราว พ.ศ. 1182 หรือราวพุทธศตวรรษที่ 12¹

ตำนานจามเทวีวงศ์ กล่าวถึง พระนางจามเทวี ธิดากษัตริย์กรุงละโว้ (ลพบุรี) เสด็จขึ้นไปครองเมืองหริภุชชัย เป็นปฐมกษัตริย์แห่งสายตระกูลจามเทวี และระบุดังเรื่องราวของชุมชนบ้านเมืองแถบลุ่มแม่น้ำปิง ซึ่งได้ปรากฏขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 13 เพราะพระนางจามเทวีครองราชย์ที่หริภุชชัย ราว พ.ศ. 1206²

จากตำนานที่ยกมาข้างต้นนี้ แสดงถึงร่องรอยของกลุ่มชุมชนโบราณ 3 กลุ่มที่ตั้งชุมชนกระจายกันอยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำกก แม่น้ำสาย แม่น้ำโขง และแม่น้ำปิง ซึ่งปรากฏร่องรอยที่สามารถกำหนดขอบเขตระยะเวลาได้ว่าอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-13³ แต่จากการศึกษาขอมลทางโบราณคดีที่พบในดินแดนภาคเหนือของประเทศไทย และร่องรอยการขยายตัวเข้ามาของพุทธศาสนาในดินแดนดังกล่าว ซึ่งก็ไม่พบร่องรอยที่บ่งบอกได้ว่ามีอายุเก่าแก่ขึ้นไปถึงราวพุทธศตวรรษที่ 13 เลย กลับได้พบร่องรอยวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาและทางโบราณคดีที่เก่าแก่ที่สุด ได้แก่ อารยธรรม ที่จังหวัดลำพูน หรือหริภุชชัย เมืองแถบลุ่มแม่น้ำปิง ซึ่งมีอายุกำหนดได้ว่าอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 17 เพียงแห่งเดียวเท่านั้น³

¹ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 "พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน"

หน้า 3.

² ทรายละเอียดใน พระโพธิ์รังสี คำแปลจามเทวีวงศ์ : พงศาวดารเมืองหริภุชชัย พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นายชัช แดงคีเลิศ 2515 หน้า 30.

* เป็นข้อมูลของตำนานฉบับต่าง ๆ เพียงฝ่ายเดียว

³ ungskesh ประพันธ์ทอง "ตำนานประวัติโบราณล้านนา" เอกสารประกอบการสัมมนาตำนานาคศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดี เมื่อวันที่ 28-31 มกราคม 2528 ณ วิทยาลัยครูเชียงใหม่ หน้า 4.

ดังนั้น ข้อยุติเกี่ยวกับกำหนดขอบเขตระยะเวลาของการตั้งชุมชนในดินแดน
ล้านนาจึงไม่ปรากฏแน่นอนลงได้ อย่างไรก็ตาม เมื่อได้มีการศึกษาเทียบเคียงทางหลัก
ฐานโบราณคดี อันได้แก่ ศิลปโบราณสถาน โบราณวัตถุ ประกอบกับข้อมูลจากศิลาจารึก
และหลักฐานทางประวัติศาสตร์อื่น ๆ เช่น คำานาน พงศาวดาร การศึกษาเทียบเคียง
ถึงลักษณะรูปแบบตัวหนังสือโบราณ ลักษณะของภาษาโบราณ ร่วมกับการสอบศึกษารายที่
ปรากฏในหลักฐานแล้ว พ้องต้องกันว่า ข้อสรุปเบื้องต้นเกี่ยวกับเรื่องระยะเวลาของ
การตั้งหลักแหล่งชุมชนโบราณ ล้านนาในทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของบ้านเมือง
นั้น สามารถจะแบ่งออกได้เป็น 2 สมัย¹ คือ

1. สมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ขึ้นไป หรืออาจกำหนดได้ว่าเป็นยุคก่อน
ล้านนา อันเป็นช่วงระยะเวลาที่ยังพบฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์น้อยทำให้
ภาพประวัติศาสตร์ของดินแดนล้านนาไม่ชัดเจน

2. สมัยพุทธศตวรรษที่ 19 ลงมา อันเป็นระยะเวลาที่พระยามังราย
ตีได้เมืองหริภุชชัย และมีการสร้างเมืองเชียงใหม่ เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนา
ในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น เป็นเวลาของการรวบรวมดินแดนในเขตที่ราบลุ่มเชียงรายได้เข้า
กับที่ราบลุ่มเชียงใหม่ มีการสถาปนาอาณาจักรล้านนาที่มั่นคงเป็นปึกแผ่น และเป็นช่วง
เวลาที่กษัตริย์ราชวงศ์มังรายปกครองอาณาจักรสืบต่อกันมาหลายรัชกาลถึงสมัยพุทธ
ศตวรรษที่ 21 ก็สิ้นสุดลง เนื่องจากอาณาจักรล้านนาเสียเอกราชแก่พม่า

ภูมิศาสตร์-โบราณคดี-ตำนานกับการตั้งบ้านเมืองและระบบนาเหมืองนาฝาย

เนื่องจากหลักฐานการบันทึกเรื่องราวชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนที่อยู่อาศัย
ในเขตแดนล้านนาที่เป็นตำนาน พงศาวดารนั้น ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวที่รวบรวมขึ้น
จากคำบอกเล่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนนับเป็นร้อย ๆ ปี และมีการคัดลอกต่อกันมา
ในการคัดลอกนี้ ผู้ทำการคัดลอกอาจจะบันทึกข้อความคลาดเคลื่อนไปจากต้นฉบับก็ได้

¹ศรีศักร วัลลิโภคม "โยนก" วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 2 ฉบับที่ 3
เมษายน-มิถุนายน 2519 หน้า 45.

ฉะนั้น เมื่อนำตำนานที่บันทึกเรื่องราวในสมัยเดียวกันมาเทียบเคียงจะพบข้อความที่ไม่ตรงกัน อีกทั้งเรื่องราวที่มักพบเสมอในตำนาน คือ เรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ หรือเรื่องราวที่เป็นนิยามปริมปราปะปนกันไปกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ประกอบกับผู้ที่ทำหน้าที่บันทึก หรือผู้เขียนเล่าเรื่องราวเหล่านี้ มักจะเป็นพระสงฆ์ ซึ่งมีความเชี่ยวชาญในภาษาบาลี จึงทำให้เรื่องราว ชื่อบุคคล คำบาล สถานที่ต่าง ๆ ที่ปรากฏในตำนานพงศาวดารนั้น ๆ มักจะมีการบันทึกเป็นภาษาบาลี ซึ่งยากแก่การอ่าน ยากที่จะทำการเทียบเคียง เรื่องราว ชื่อตำบล สถานที่ต่าง ๆ และการแปลความหมาย ด้วยเหตุนี้ จึงสร้างความลำบากแก่ผู้ทำการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวในอรรถของดินแดนล้านนาอย่างยิ่ง

อย่างไรก็ตาม ในตำนาน พงศาวดารต่าง ๆ ที่มีการบันทึกไว้นั้น เป็นการให้ภาพประวัติศาสตร์เมืองโบราณของชาวล้านนานั้น มักจะเป็นการตั้งหลักแหล่งชุมชนอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ หรือที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขา อันมีแม่น้ำไหลผ่าน¹ เสมอมา นับแต่เริ่มมีการตั้งชุมชนขึ้น และการเลือกชัยภูมิในการตั้งหลักแหล่งชุมชนที่ปรากฏความตำนานเหล่านั้น ยังแสดงถึงพัฒนาการของการตั้งบ้านเมืองที่เริ่มมีการรวมกลุ่มอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน หมู่บ้าน ที่มีการตั้งหลักแหล่งแน่นอน ยุติการ เรืองรอง และรู้จักการทำกร เกษตรกรรม เพื่อนำผลผลิตมาเลี้ยงชุมชนจนสามารถเรียกได้ว่า สังคมล้านนาเป็นสังคมเกษตรกรรมมาแต่โบราณ ทั้งนี้เพราะบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำหรือที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขา อันมีแม่น้ำไหลผ่านเป็นบริเวณที่มีพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวที่สำคัญ มีน้ำใช้อย่างเพียงพอสำหรับการเพาะปลูก เมื่อมีการจักรระบบเหมืองฝายขึ้นมาทดน้ำและระบายน้ำ

¹ปรากฏรายละเอียดใน มานิต วัลลิโภคม ตำนานสิงหนวัติกุมาร ฉบับ
สอบค้น หน้า 24, พระยาประชาภิจักรจักร พงศาวดารโยนก หน้า 222-225,
หน้า 232-234, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี
ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ จากต้นฉบับใบลานอักษรไทยยวน หน้า 3, หน้า 27-28
และประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 61 "พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน" หน้า 8.

นอกจากนั้น ร่องรอยของการตั้งหลักแหล่งชุมชนโบราณในเขตแคว้นล้านนา ที่ปรากฏในการศึกษาทางโบราณคดี คือจากลักษณะของคูน้ำและคันดินที่อยู่ล้อมรอบเมือง นั้น ๆ ได้พบว่า เป็นการตั้งชุมชนที่สอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์ของดินแคว้นล้านนา

ลักษณะภูมิประเทศของเขตล้านนาโดยทั่วไป พื้นที่ส่วนใหญ่ เป็นเทือกภูเขา หรือภูเขาสูงจำนวนมาก เรียงขนานกันไประหว่างแนวเทือกเขาเป็นพื้นที่ราบเชิงเขา และที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง หรือที่เรียกว่าเป็นเขตที่ราบระหว่างหุบเขา (Intermountain Basin) อันมีแม่น้ำค้ำค้ำ¹ เช่น บริเวณที่ราบเชิงราย-พะเยา และที่ราบเชิงใหม่ ซึ่งลักษณะภูมิประเทศดังกล่าวนี้เอื้อต่อการตั้งหลักแหล่งชุมชน เพราะพื้นที่ราบดังกล่าว สัมพันธ์กับทางน้ำโดยตรง แม่น้ำเหล่านี้เป็นส่วนสำคัญนำเอาความอุดมสมบูรณ์ของตะกอน จากภูเขาที่แม่น้ำพัดมาทับถมเกิดเป็นที่ราบดินตะกอนรูปพัดเชื่อมติดต่อกันหลาย ๆ อัน เป็นพื้นที่ราบกว้างใหญ่ เกิดเป็นที่ราบที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก² ทำให้ บริเวณที่ราบระหว่างหุบเขามีแม่น้ำไหลผ่าน เป็นแหล่งที่ตั้งชุมชนโบราณเกิดเป็นกลุ่ม เมืองกระจายไปตามบริเวณที่ราบต่าง ๆ

ดังนั้น ร่องรอยของเมืองโบราณที่พบจากตำนาน ของสุวรรณและทางโบราณคดีที่สอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์ แสดงถึงขอบเขตการตั้งหลักแหล่งชุมชนบริเวณดินแคว้นล้านนา ซึ่งกำหนดได้ถึงบริเวณการตั้งชุมชนเมืองโบราณได้ดังนี้

1. บริเวณที่ราบลุ่มเชิงราย มีลำน้ำสำคัญไหลผ่าน คือ ลำน้ำอิง ลำน้ำกก ลำน้ำแม่สาย ลำน้ำแม่จัน เป็นต้น ขอบเขตของบริเวณนี้ ประกอบด้วย เทือกเขาขุนตาล กั้นเขตแคว้นที่ราบลุ่มเชิงราย จากบริเวณที่ราบลุ่มเชิงใหม่ทางตะวันตกมี

¹Yoshikazu Takaya "An Ecological Interpretation of Thai History" Journal of Southeast Asian Studies, Vol II, No2 September 1975 p. 190 - 195

²Jules J. Scholton Physiographic, Climatic and Pedological Basis For Irrigation Agriculture in Northern Thailand pp. 44-45

เทือกเขาที่มีแม่น้ำแยกที่ราบนี้ออกจากที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ทาง
 ตะวันออก ปรากฏมีแม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งเขตแดนไทยกับลาว ภายในที่ราบลุ่มเชียงราย
 มีเทือกเขาเล็ก ๆ หลายเทือก ทำให้เกิดเป็นที่ราบลุ่มระหว่างเทือกเขาหลายแห่ง มี
 ลำน้ำใหญ่น้อยหลายสายหล่อเลี้ยงจากลักษณะที่มีเทือกเขาเกิดขึ้นสลับกันที่ราบลุ่มเช่นนี้
 ทำให้มีการตั้งบ้านเมืองโบราณกระจายอยู่เป็นกลุ่ม ๆ ตามลำน้ำและที่ราบสำคัญ ๆ
 ได้แก่

1.1 กลุ่มเมืองเชียงแสน ปรากฏอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มในเขตอำเภอ
 เชียงแสน อำเภอแม่สาย และอำเภอแม่จัน บริเวณนี้ไม่อาจจะกล่าวได้ว่า เป็นที่ราบ
 ลุ่มของแม่น้ำสายใด เพราะมีลำน้ำหลายสายไหลผ่าน คือ ลำน้ำแม่จัน ลำน้ำแม่คำและ
 ลำน้ำแม่สาย โดยเฉพาะลำน้ำแม่สาย ทลอคเส้นทางออกสู่ลำน้ำโขง ซึ่งล้วนแล้วแต่ให้
 ความอุดมสมบูรณ์แก่พื้นที่เหมาะแก่การเพาะปลูก ได้ปรากฏร่องรอยของเมืองโบราณที่
 เก่าแก่กว่าบ้านเมืองอื่น ๆ ในเขตที่ราบลุ่มเชียงรายด้วยกัน อาทิเช่น เมืองโยนกนาค
 พันธุ์ เมืองหิรัญนครเงินยาง เมืองเวียงปรีक्षा เมืองเวียงแก้ว เมืองเวียงพานคำ¹
 เป็นต้น ทั้งยังได้ชมร่องรอยของคันดินและลำเหมืองฝายแก่โบราณ ที่แสดงถึงการใช้
 ประโยชน์จากที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม ที่อาศัยน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติ และการใช้น้ำ
 จากระบบที่มนุษย์สร้างขึ้น รวมทั้งสังคมที่มีความซับซ้อน หลักฐานทางโบราณคดีที่
 สัมพันธ์กับอายุ และระยะเวลาของกลุ่มชนที่ตั้งหลักแหล่งในบริเวณนี้ก็คือ เครื่องมือ
 เครื่องใช้ก่อนประวัติศาสตร์ ทั้งยุคหินเก่าหินใหม่ แม้จะกำหนดอายุแน่นอนไม่ได้ แต่
 ก็พอจะอนุมานได้ว่า มีอายุก่อนสมัยพุทธศตวรรษที่ 18 ขึ้นไป²

¹พระยาประชาติจรจักร พงสาวการโยนก หน้า 223 และคณะกรรมการ
 จดทะเบียนเอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 10.

²ในเรื่องนี้ ศรีศักร วัลลิโภคม ได้ชี้ให้เห็นว่า ชุมชนในเขตที่ราบลุ่ม
 เชียงราย-พะเยานี้มีพัฒนาการขึ้นในช่วงสมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 โปรดดูรายละเอียด
 ใน ศรีศักร วัลลิโภคม "ข้อมูลใหม่-ข้อคิดใหม่เกี่ยวกับเชียงแสน-พะเยา" วารสาร
เมืองโบราณ ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 เมษายน-กรกฎาคม 2524 หน้า 9-16.

1.2 กลุ่มเมืองเชียงราย อยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำกก พื้นที่ที่พบส่วนใหญ่เป็นที่ลุ่มสำหรับทำการเพาะปลูกได้อย่างกว้างขวาง เมืองเชียงรายหรือที่ในตำนานเรียกว่า เวียงชัยนารายณ์นั้น ตั้งอยู่ริมลำน้ำกก ประกอบด้วยเมืองใหญ่ เมืองเล็กอยู่ในบริเวณใกล้เคียงหลายเมือง เช่น เวียงชัยปราการ หรือเมืองเวียงชัยและเมืองอื่น ๆ ที่กระจายอยู่บนฝั่งแม่น้ำกก¹

1.3 กลุ่มเมืองพะเยา เมืองพะเยาเป็นเมืองสำคัญของกลุ่มเมืองนี้ อยู่บริเวณรอบกว๊านพะเยา และตามลำน้ำแม่อิง ในเขตอำเภอจุน อำเภอเชียงคำ อำเภอเทิง อำเภอเชียงของ ซึ่งบริเวณรอบกว๊านพะเยาเป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ ที่ปรากฏร่องรอยของลำเหมืองฝายแต่โบราณ จากตำนานระบุว่า พะเยาเป็นเมืองใหญ่ที่เก่าแก่และเป็นเมืองที่เกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 19²

2. บริเวณที่ราบลุ่มเชียงใหม่-ลำปาง ตั้งอยู่ระหว่างเทือกเขาถนนธงชัย ค้านตะวันตก และเทือกเขาขุนตาล ทางตะวันออกมีลำน้ำแม่ปิงไหลผ่าน พบว่ามีที่ราบอันอุดมสมบูรณ์ ที่ปรากฏร่องรอยของการตั้งชุมชนเมืองโบราณ ที่มีอายุต่างกัน อยู่ 2 กลุ่ม คือ

2.1 กลุ่มของเมืองที่อยู่ทางตอนใต้ของที่ราบลุ่มเชียงใหม่แถบลำน้ำแม่กวง และลำน้ำแม่ปิงสืบกัน อันได้แก่ กลุ่มเมืองของอาณาจักรหริภุญไชย ซึ่งเป็นกลุ่มเมืองที่เจริญขึ้นมาในบริเวณจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูนและส่วนหนึ่งของที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง ในเขตจังหวัดลำปาง ได้แก่ เมืองที่กระจายอยู่ในเขตอำเภอเมืองจังหวัดลำพูน อำเภอจอมทอง อำเภอสันป่าคอง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ในปัจจุบัน ได้พบร่องรอยที่แสดงว่า บริเวณที่ตั้งกลุ่มเมืองดังกล่าวนี้เป็นที่ราบลุ่มต่ำ ชื้นและเป็นหนองน้ำเสียส่วนมาก³

¹พงศาวดารโยนก หน้า 242.

²ศรีศักร วัลลิโภคม "พะเยา" วารสารโบราณคดี ปีที่ 1 ฉบับที่ 3 มีนาคม 2511 หน้า 40-53.

ที่แสดงว่าบริเวณที่ทั้งกลุ่มเมืองกังกล่าวนี้เป็นที่ราบกลุ่มค่า ขึ้นและเป็นหนองน้ำเสีย
ส่วนมาก¹

กลุ่มเมืองทริภุชไชย ประกอบด้วยเมืองโบราณที่กระจายอยู่ใกล้แม่น้ำ
ปิง 4 เมืองด้วยกันคือ เมืองลำพูน เป็นเมืองหลวง เวียงมโน เวียงท่ากานและ
เวียงเกาะ

จากศิลาจารึกที่พบและร่องรอยของศิลปวัฒนธรรมที่ปรากฏในดินแดนนี้ แสดงว่าเมือง
เหล่านี้มีอายุสูงกว่าพุทธศตวรรษที่ 18 ขึ้นไป

2.2 กลุ่มเมืองที่อยู่ทางตอนบนของที่ราบลุ่มเชียงใหม่ คือ บริเวณ
ตั้งแต่เขตอำเภอเมืองเชียงใหม่ขึ้นไปจนถึงเขตอำเภอแม่วิม อำเภอแม่แตง มีเมือง
เชียงใหม่เป็นเมืองสำคัญ² หลักฐานทั้งที่เป็นตำนาน พงศาวดารและโบราณวัตถุ
สถานระบุว่า กลุ่มเมืองกังกล่าวนี้ มีอำนาจสืบต่อจากทริภุชไชย นับตั้งแต่ประมาณ
พุทธศตวรรษที่ 19 ลงมา เฉพาะอย่างยิ่งเมืองเชียงใหม่ เป็นศูนย์กลางอำนาจ
การเมือง การปกครอง เป็นราชธานีของอาณาจักรล้านนา

¹สุจิตต์ วงษ์เทศ. "แคว้นทริภุชไชย (ลำพูน) แคว้นโยนก (เชียงใหม่-
พะเยา) ใน สุโขทัยไม่ได้อาณาธิปไตยแห่งแรกของไทย ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ หน้า 63

²ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 27, 28.

3. บริเวณที่ราบลุ่มแพร์-น่าน ได้แก่ บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำยมและแม่น้ำน่าน ซึ่งอยู่ภายในหุบเขาที่กว้างใหญ่ มีเทือกเขาล้อมรอบ เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติในการป้องกันการรุกรานจากภายนอก ช่วยเอื้ออำนวยให้เมืองที่เกิดขึ้นที่ราบลุ่มนี้ลักษณะเป็นรัฐอิสระ บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำน่านมีความชุ่มชื้น และเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่เลี้ยงประชากร ได้จำนวนมาก จากหลักฐานทางศิลปกรรมที่พบอยู่กำหนดได้ว่า เมืองนี้มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 20 ลงมา แต่จากหลักฐานทางตำนานพบว่า เมืองน่านเกิดขึ้นในสมัยลาวเฉียง ร่วมสมัยเดียวกับพระยาลาวแก้วแก้วมาเมือง ผู้ครองเมืองหิรัญนครเงินยาง สำหรับเมืองแพร์ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำยม ติดกับเมืองงาว จังหวัดลำปาง และเมืองเชียงรายได้ จากหลักฐานทางศิลาจารึก หลัก 1 แสดงว่า มีเมืองแพร์ (แปล) และเมืองน่าน (พลัว) อยู่ในคันพุทธศตวรรษที่ 19 แล้ว และตำนานระบุว่าเมืองมีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 20 ลงมา และเมืองนี้เป็นเมืองร่วมสมัยเดียวกับอาณาจักรล้านนา

หลักฐานต่าง ๆ ที่แสดงถึงบริเวณตั้งหลักแหล่งและกลุ่มเมืองโบราณที่สำคัญๆ ดังกล่าวข้างต้น ทำให้ทราบว่าชุมชนเมืองโบราณจะปรากฏมีการกระจายตัวอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำ หรือที่ราบระหว่างหุบเขา อันมีแม่น้ำไหลผ่าน ซึ่งเป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก ทำให้เกิดลักษณะของสังคมเกษตรกรรม โดยมีลำนน้ำช่วยหล่อเลี้ยงพื้นที่เพาะปลูก ฉะนั้น การอยู่ใกล้แม่น้ำจึงเอื้ออำนวยต่อการนำน้ำมาใช้ประโยชน์ด้วยการสร้างเทคนิควิธีที่เรียกว่า ระบบเหมืองฝายขึ้นมาจากหน้าและระบายน้ำเข้าสู่พื้นที่นาเพื่อช่วยควบคุมผลผลิต¹ ประกอบกับลักษณะภูมิประเทศของดินแดนล้านนาซึ่งเต็มไปด้วยภูเขาสูงมากมาย พื้นที่ที่มีความลาดชันมากและพื้นที่สำหรับทำการเกษตรที่มักจะอยู่ทวมหุบเขา เมื่อฝนตกกระแสน้ำจะไหลแรงและเร็วมาก เพื่อมิให้น้ำไปท่วมชาวบ้านจึงต้องสร้างฝายขึ้นกั้นน้ำไว้เพื่อให้น้ำเอ่อล้นขึ้นมาแล้วไหลเข้าไปตามลำเหมืองซึ่งเป็นทางน้ำไหลต่อจากฝายเข้าสู่ที่นา โดยชาวบ้านขุดขึ้นมาส่งน้ำเข้าไปตามเขตที่นาอันเป็นความพยายามหาสิ่งทดแทนเอาชนะธรรมชาติแวดล้อม สำหรับการควบคุมวิถีการ

¹ ุรายละเอียดใน ศรีศักร วัลลิโภคม "แคว้นหิรัญชัย" ในศิลปและโบราณคดีในประเทศไทย 2517, หน้า 255-264.

ผลิต เพื่อให้ได้ผลผลิตมากเพียงพอในการเลี้ยงชุมชน ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า สถาปัตยกรรมศาสตร์ได้เป็นตัวกำหนดที่สำคัญให้เกิดการจักรระบบนาเหมืองนาฝายขึ้นในสังคมล้านนาคงนั้น จึงปรากฏร่องรอยของคันดินและลำเหมืองฝาย ที่ขุดสร้างขึ้นเพื่อใช้ในการระบายน้ำเข้าพื้นที่นา จากหลักฐานทางโบราณคดี ดังเช่นที่พบบริเวณสบรวก ทางเหนือเมืองเชียงแสนขึ้นไป ซึ่งนอกจากจะอาศัยลำน้ำธรรมชาติหล่อเลี้ยงพื้นที่นาแล้วยังมีลำน้ำที่เหมือนกับคันขุดขึ้นเพื่อใช้ในการระบายน้ำเข้านาอีกมากมาย ซึ่งขุดจากทางตะวันตกมาตะวันออกถึงบริเวณลำเหมืองแคงหรือเขตที่เรียกว่าโป่งแคง ในเขตอำเภอมแม่สาย เป็นการขุดชักน้ำผ่านไร่ นา สมทบกับแม่น้ำรวก¹ ซึ่งก็รับกับหลักฐานที่เป็นตำนาน พงศาวดาร ที่ระบุว่า มีการสร้างเหมืองฝายขึ้นมา ในบริเวณที่ราบลุ่มเชียงราย ซึ่งเมืองบางเมือง เช่น เมืองเชียงแก่นอยู่ห่างไกลน้ำ กษัตริย์จึงให้ดำเนินการขุดคลองน้ำที่ชาวเหนือเรียกว่าขุดเหมือง และลำน้ำที่ขุดขึ้นนี้ได้ชื่อว่าแม่เหมืองมาจนทุกวันนี้² อีกทั้งยังมีการขุดเหมืองเพื่อทน้ำไปเลี้ยงพื้นที่นาให้ราษฎรทำนาได้โดยสะดวกอีกด้วย³

จากร่องรอยของคันดินและลำเหมืองฝายแต่โบราณเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงการใช้ที่ดินในการเกษตรกรรมที่มีความซับซ้อน

ตามสภาพที่ปรากฏจากหลักฐานทางโบราณคดีกับสถาปัตยกรรมศาสตร์ ทำให้ได้ภาพของการตั้งหลักแหล่งชุมชนโบราณในเขตแคว้นล้านนากระจายอยู่ทั่วไปตามที่ราบลุ่มหรือที่ราบระหว่างหุบเขาอันมีแม่น้ำไหลผ่าน ซึ่งชี้ชัดว่าในบริเวณดังกล่าวเคย

¹ศรีศักร วัลลิโภคม "โยนก" วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 2 ฉบับที่ 3 เมษายน-มิถุนายน 2519 และจากข้อสรุปงานวิเคราะห์ประวัติศาสตร์และโบราณคดี ล้านนา คงเกษ ประพันธ์ทอง "ตำนานประวัติโบราณล้านนา" เอกสารประกอบการสัมมนา หน้า 16.

²ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 "พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน" หน้า 9-10.

³พระยาประชาภิจักรจักร เรื่องเดียวกัน หน้า 144.

เป็นแหล่งชุมชนเมืองที่มีความเจริญมาแล้วในอดีต และตำแหน่งที่ตั้ง เมืองโบราณที่ปรากฏนั้น มักจะรับหรือเข้ากันได้ดีกับเรื่องราวที่ปรากฏในตำนาน พงศาวดาร ภาพของสิ่งกลมล้านนาโบราณที่ได้จากหลักฐานเอกสารโบราณ หลักฐานทางโบราณคดีที่มีความสัมพันธ์กับสภาพภูมิศาสตร์แสดงถึงชุมชนล้านนา เป็นแบบสังคมที่พัฒนาจากชุมชนหมู่บ้าน ที่มีการตั้งหลักแหล่งแน่นอน ยุติการเร่รอน ที่มีการจัดระเบียบแบบแผนในการอยู่ร่วมกัน รู้จักการปกป้องรักษาตัวเองให้พ้นจากการรบกวนของศัตรู และรู้จักการเพาะปลูก เพื่อนำผลผลิตมาเลี้ยงสังคม อีกทั้งยังปรากฏร่องรอยการขยายตัวของบ้านเมืองบริเวณที่หุบเขาเกิดเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่มีการขยายที่ทำกินไปตามหุบเขาต่าง ๆ อันเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาการของเมือง และอาณาจักรที่มั่นคงในที่สุด โดยมึระบบวิธีในการควบคุมน้ำที่เรียกว่า ระบบนาเหมื่อนนาฝายเข้ามาใช้ เพื่อให้การใช้น้ำในสังคมเป็นไปอย่างคุ้มค่าที่สุด เพื่อช่วยให้วิถีการผลิตมีประสิทธิภาพและให้ได้รับผลประโยชน์จากที่ดินตามหุบเขาอย่างมากที่สุด ทำให้เกิดเป็นสังคมเกษตรกรรมแบบท่อน้ำ